

Grygier, Tadeusz

Sumariusz akt naczelnej władzy Prus Książęcych "Etats-Ministerium" [cz. 8]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 4, 625-640

1966

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

SUMARIUSZ AKT NACZELNEJ WŁADZY PRUS KSIĄŻĘCYCH
„ETATS-MINISTERIUM” 3)

— Przekazane do Kasy Wojskowej (*Königliche Feld Kriegs Casse*) przez Fundusz Budowlany królewieckiego Komornictwa Ziemskiego, kredyty na budownictwo kościelne. Przelanie kredytów nastąpiło w październiku 1757 r. w wysokości 1810 talarów (41, a).

— Zorganizowanie Naczelnego Departamentu Budowlanego (*Ober-----*

— *Bau* — *Departaments* przy Dyrektorium Generalnym (*General Ober Finanz-, Kriegs und Domainen Directorio*) w Berlinie. Zob. Reskrypt z 13 maja 1770 r. *in actis „wegen fleissigen Lesens der Collegien auf hiesiger Universität — wegen des Numeri Studiosorum* (vol. IV, 139, b).

— Instrukcja dla wszystkich pracowników budownictwa królestwa pruskiego oraz dla mistrzów budowlanych wiejskich i młyńskich. Ogłoszona 25 stycznia 1771 r. (4, j).

— Tryb ustalania projektów kosztorysowych dla budownictwa (*Bau — Anschlagen*)¹⁹³. (41, a).

— Budowa szkoły we wsi miejskiej Biskupa Pomorskiego (*Dorf Stangwalde*) (42, a).

— Tryb zatwierdzania budowy kościołów oraz ustaleń w sprawach szarwarków szlacheckich (41, a).

— Tryb ustalania zbiorów na budowę kościoła (42, a).

— Protesty szlachty kapitanatu ostródzkiego w sprawie nałożonych ciężarów na rzecz budowy twierdzy grudziądzkiej (83, e).

— Przepisy dotyczące remontów kościołów patronatu szlacheckiego. Tego rodzaju remonty nie potrzebują zgody Rządu Pruskiego (41, a).

— Przepisy dotyczące budowy szkół i utrzymania nauczycieli we wsiach szlacheckich (42, a vol. IV).

— Kamera Wojenno—Skarbowa od 3 września 1776 r. nie zatwierdza remontów kościołów (7, a).

— W sprawie budowy kościołów i szkół z materiałów masywnych (cegiel i wapna) oraz oszczędzania drewna budulcowego (41, a).

— W sprawie uwolnienia majątku kościelnego od świadczeń na rzecz budowy twierdzy grudziądzkiej (96, d).

— Zwolnienie ziemi uprawianej przez wdowy po duchownych od świadczeń na rzecz budowy twierdzy grudziądzkiej (34, d).

— Magistrat Królewca może podejmować samodzielnie decyzje w sprawach budowlanych, których koszt nie przekracza 50 guldenów. Zob. *Altstädt-schen Kirchen Rechnugs Actis...* vol. II.

— Sołtysi i wójtowie mają prawo przeprowadzania remontów szkół i plebanek w wysokości tylko do 10 talarów (96, d).

— Uwolnienie dzierżawców ziemi kościelnej od świadczeń na rzecz budowy grudziądzkiej twierdzy (96, d) oraz (34, d).

— Przyznanie funduszu 5.000 talarów na budowę szkół i kościołów w Prusach Książęcych (41, a).

¹⁹³ *Bau* — *Anschlag* to projekt kosztorysu budowy z podaniem koniecznej ilości, formy i masy materiału, liczby rzemieślników, cen oraz kosztów dowozu materiałów. Dalej wykaz kosztów robocizny, inwentaryzacji i dokumentacji technicznej.

— Królewiecki Magistrat Miejski może sam decydować o funduszach budowlanych do 50 talarów. *Vide Notatum 4 ten Revisions — Protocolls über die 1770/1771 J. Altstädtische Kirchen Rechnung in den Altstädtischen Kirchen Rechnungs Actis*, vol. II.

— Budowa domów wdów (39, b).

— Budowa domów dla leśników (98, D, C).

— Zakaz pobierania drewna budulcowego z lasów państwowych przez kościoły patronatu królewskiego na Warmii. *Zob. Missive des Ost Pr. Cammer vom 12 September 1784 in actis die Bauten und Reparaturen bei der Kirche in Bischofsburg* (31, b, 2).

— Budowa szkoły w Kisielicach (41, a).

— Instytucja Mistrza Budownictwa Wiejskiego (*Land — Bau Meister Stelle*) *Missive* z 12 lutego 1787 r. (18, c, 1) oraz (41, a).

— Budowa królewskich szpitali i domów opieki (*Hospitaeler*) (43, c) oraz (41, a, gen.).

— Przepisy mistrzów budownictwa wiejskiego w sprawie budowy kościołów (41, a).

— Budowa szkoły w Kumielsku (42, a, gen.).

— Organizacja Prowincjonalnej Komisji Leśnej i Budownictwa założonej w 1799 r. (41, a, gen.).

— Budowa szkoły w Srokowie (12, ee).

— Budowa domów dla wdów po duchownych (41, a, gen.).

— Komisarze miejscy decydują o sprawach budowlanych w miastach, w których nie funkcjonują przy magistratach specjalne kolegia budowlane (132, a).

— Sprawa zabudowy pustych placów miejskich. Zarządzenie z 23 grudnia 1717 r. (132, a).

— Ustalenie trybu urzędowania budowniczych (mistrzów budownictwa) w Księstwie Pruskim. Akta stanów pruskich z 29 lipca 1623 r. (87, e).

— Tryb urzędowania pisarza budowlanego (50, b).

— Przyznanie drewna budulcowego dla budowy wymaga zgody rządu Księstwa. Reskrypt z 2 sierpnia 1680 r. (132, a).

— Koszty budowy fortyfikacji w twierdzy *Fridrichsburg* w Królewcu (75, ab).

— Budowa młyn — zasady budowy. *Zob. Acta wegen des von der polnischen Dorfschaft Brodtsende auf dem Flusse Sorge vorhabenden Mühlen Baues* (111, g).

— Wolności dla budujących się w małych miasteczkach. Instrukcje Komisarza Wojennego (*Kriegs Commissarien*) (23, d, 1).

— Ordynacja budowlana dla miast Królewca (79, c).

— Roczny przydział kredytów budowlanych w Księstwie. Reskrypt z 23 marca 1713 r. (123, a).

— Budowa szkoły i kościoła w 1733 r. w Grabniku w powiecie ełckim (93, d, g).

— Ustalenie ilości służb szarwarkowych dla budowy szkół i kościołów (41, a).

— Budownictwo chłopskie w powiecie reszelskim (130, j).

— Budowa oczyszczalni zboża (*Ausreuter — Bau*)¹⁹⁴. Budowa oczyszczalni w Królewcu (21, b, 2).

¹⁹⁴ Pod pojęciem *Ausreutern* rozumiano również czyszczenie zboża przy pomocy sита.

— Polecenia (*Ausschreiben*)¹⁹⁵ w sprawach wystawiania asygnat na drewno budulcowe dla szkół i kościołów. Polecenie z 3 kwietnia 1745 r. (41, a).

— Roczne kontrole stanu budowli szkolnych i kościelnych przeprowadzane przez mistrza budowlanego (*Landbaumeistern*). Przepisy dotyczące ustalania przebiegu remontów (41, a).

— Ustalenie racjonalnej gospodarki drewnem budulcowym w lasach z punktu widzenia prawidłowej gospodarki leśnej (41, a).

— Zakaz dalszego utrzymywania zwyczaju cieśli, wygłaszających na szczycie nowo wznoszonego budynku (tzw. „*alberne Reden*”), mów, często nieprzyzwoitych (81, c, 2).

— Sporządzanie przepisów, kosztorysów budowlanych dla szkół i kościołów departamentu litewskiego (41, a).

— Zarządzenie ustalające obowiązek zatwierdzania wyboru wykonawców robót budowlanych na terenie szkół i kościołów przez władze budowlane w Królewcu. Polecenie (*Ausschreiben*) z 23 lutego 1750 r.

— Zasady udzielania pomocy kredytowej z kasy królewskiej na rzecz budowy szkół i kościołów (41, a).

— Ustalenie wysokości diety i świadczeń oraz dochodów ziemskiego mistrza budowlanego. Ustalenia dotyczące również prawa do potraw ze stołu książęcego (*Ausspeisung*)¹⁹⁶ w czasie pełnienia funkcji nadzoru budowlanego (41, a).

— Uprawnienia Kamery Wojenno-Skarbowej w zakresie finansowania budowy kościołów i szkół. *Vide Rescript vom 14 April 1754 in Acta Generatia wegen der Collecten* (41, c).

— Zasady usuwania szkód budowlanych wynikłych w portach w czasie awarii, (127, f).

— Ogłaszanie w awizach (*Avisen*)¹⁹⁷ przetargów na roboty budowlane w szkołach i kościołach (42, a).

— Zasady gospodarki drewnem budowlanym z rozbieranych kościołów i szkół. Zob. Nowa Ordynacja Leśna z 10 grudnia 1754 r. Zakaz sprzedawania drewna budulcowego z rozbiórek na rzecz wykonawców robót budowlanych (41, a).

— Ogłoszenia o robotach budowlanych okupacyjnych władz rosyjskich w Królewcu¹⁹⁸. (139, k).

¹⁹⁵ Pojęcie *Ausschreiben* oznaczało: a) technikę korespondencji (wypisaną rękę); b) rozkaz względnie podanie wiadomości przy pomocy pisma okólnego o mającym nastąpić wydarzeniu (np. posiedzeniu sejmiku, dostawy, opłat pocztowych itp.); c) rachunki (faktury) dotyczące wykonania pracy, dostawy, a przez podpisanie nazwiska autoryzowane do wypłaty; d) wypisanie kogoś z księgi (skreślenia). Do wydawania tego rodzaju rozkazów i poleceń upoważnieni byli niektórzy książęta (tzw. *Ausschreibende Fürsten, Kreisausschreibende Fürsten*), miasta posiadające prawo zwoływania sejmików miejskich (*Stadttagen*) jak np. Strasburg, Norymberga, Frankfurt nad Menem, Ulm i in.

¹⁹⁶ Pojęcie *Ausspeisung* oznaczało np. prawo kucharza do prowizji od potraw podawanych na stół np. dworu książęcego.

¹⁹⁷ *Avisen* (z francuskiego) oznaczało gazety, które nie publikowały ogłoszeń politycznych. Awizowanie dotyczyło również prawa awaryjnego (*Avarie — Recht = Havarie*); oznaczało to prawo: a) opłaty portowe; b) opłaty dla pilota, który wprowadzał i wyprowadzał statek do portu i z portu; c) nadzwyczajne koszty wynikłe na statku przez sztorm lub napad nieprzyjaciela w okresie między zakończeniem załadowania towaru, poprzez podróż morską, do wyładunku towaru.

¹⁹⁸ Polecenia Reinholda Löwenwolde, ur. 1693 r. w Inflantach. Przeszedł on na służbę kurlandzką i carowej Katarzyny I. Oskarżony o sprzeniewierzenie znacznych sum. Zmarł 1758 r. na wygnaniu w Solikamskoj. Zob. hasło *Avisen*, s. 479.

— Polecenia układania podkładów drewnianych (*Schwellen*) na fundamentach pod murami kościołów i szkół (41, a).

— Zakaz prowadzenia jakichkolwiek robót budowlanych w okresie obecnej wojny. Missiva Kamery Wojenno-Skarbowej w Gąbinie z 31 grudnia 1757 r. (55, d, m).

— Przepisy o prowadzeniu robót melioracyjnych (*Bach — Bau*) na terenach wiejskich¹⁹⁹. (4, f).

— Budowa śluz dla młynów królewieckich. Zob. *Acta wegen den Bau der Ratsch — Schleuse am Fürsten Teich, die Reperation des Grund — Stocks und Bollwerks am Wilckauschen Teich und red Mahl Schleuse an der Tragheimschen Mühle*. (71, e).

— Terminy wypłat z kas państwowych na rzecz budowy kościołów i szkół przekazywanych duchownym (41, a).

— Ustalanie obwodów administracyjnych mistrzów budowlanych nadzorujących budowy i remonty kościołów i szkół (41, a).

— Rola komornictw w ustalaniu wydatków na rzecz budowy szkół i kościołów (6, a).

— Przepisy dotyczące budowy łaźni i funkcjonowania łaźniebników (*Bader*)²⁰⁰. (81, c, 2).

— Organizacja Komisji Budowlanej (*Bau Commission*) w Królewcu (70, b).

— Wprowadzenie instytucji rachunków przejściowych dla wykonawców robót budowlanych (41, a).

Bau-Direktor — Naczelný budowniczy.

— Naczelný budowniczy prowincji (*Provinzial-Bau-Director*) przy Kamercze Wojenno-Skarbowej w Gąbinie ma prawo używania tytułu radcy kameralnego. Zarządzenie z 1803 r. (14, b).

Bauer — Chłopi.

— Udział chłopów znad Zalewu Kurońskiego oraz rybaków tego Zalewu we wzmóżonym handlu nasion lnianych (*Leinsaats-Handel*), skierowanym przede wszystkim do krajów zamorskich²⁰¹. (20, f).

¹⁹⁹ Pod pojęciem *Bach* ujmuję się: mały strumień płynącej wody oraz rowy przeciwdeszczowe.

²⁰⁰ Instytucja łaźniebników = kąpielowych istniała prawie do połowy XIX wieku. Oznaczała ona człowieka mającego prawo posiadania łaźni w oparciu o organizację cechową. Człowiek ten mógł wykonywać proste zabiegi chirurgiczne oraz czynności fryzjerskie (tzn. obcinanie bród, strzyżenie włosów, mycie ciała, opatrywanie chirurgiczne obrzydliwych ran (w przeważającej części u chłopów poddanych). Łaźniebnicy leczyli przy pomocy „parobków kąpielowych” (tzw. *Badeknechten*). Łaźniebnicy sprawowali ogólny nadzór. Po 1731 r. łaźniebnicy uzyskali prawo utrzymywania łaźni w formie dziedzicznej dzierżawy. Istniał ogólny zwyczaj kąpeli w soboty. Gdy fryzjerzy uzyskali również prawa cechowe, dochodziło często do starć między „kąpielowymi” a fryzjerami.

²⁰¹ Porty Prus Książęcych (w szczególności Królewiec) specjalizowały się w handlu zbożem, lnem i rzepakiem. Wzmóżony handel siemieniem lnianym prowadzono z ośrodkami handlu tym towarem w Rydze (w ogóle w Inflantach i Kurlandii), w Polsce i na Litwie. Handel ten w dużej mierze prowadzono przy pomocy przemytu. Ryskie siemię lniane było uznawane za najlepsze, dzięki stosowanej zaprawie, a mianowicie — rozkładane cienką warstwą dla dojrzewania, a następnie wysuszane przez 18—20 godzin w temperaturze 40—50 stopni R. Rosyjskie siemię lniane suszone było od razu po wymłóceniu.

- Zestawienie wsi chłopów królewskich²⁰². (23, c).
- Przepisy dotyczące wydawania zezwoleń na wybieranie z lasów królewskich i państwowych drewna opałowego (70, 1, 7).
- Zasady ustrojowe stanu chłopskiego²⁰³. Wyciąg z ordynacji ziemskiej z 1529 r. (110, a).
- Stosowanie tzw. kupna warunkowego (*Kaufschlagen*) zabroniono. Rezolucja sejmowa (*Landtags Abschied*) z 1567 r. (87, e).
- Zasady prawne dotyczące chłopskiego dziedzictwa na terenie żuław kwidzyńskich oraz zasad postępowania przy dzieleniu odziedziczonego majątku chłopskiego. Konstytucja z 15 grudnia 1713 r. (141, a).
- Zakaz warzenia piwa na terenie gospodarstw chłopskich. Konstytucja z 1565 r.
- Podstawowe wyjaśnienia w sprawie zaostrego poddaństwa (*Leibeigenschaft*) chłopskiego. Zob. strona 12—15 memoriału miast pruskich (110, a).
- W sprawie karania mieszczan, kmieci (*Köllmer*) oraz chłopów (59, a).
- W sprawie szarwarków, do których byli zobowiązani chłopci królewscy na rzecz duchownych (4, 1).
- Nikt bez uzasadnionych przyczyn nie może swych chłopów wygnąć z dziedzictwa chłopskiego czy z jego zabudowań (4, u, gen.).
- Wasale oraz szlachecy posiadaciele zobowiązani są swym chłopom oraz poddanym dostarczać potrzebnego ziarna zbożowego. Zarządzenie z 1740 roku (ń, m).
- Chłopi i poddani cudzołożący mają być karani nie karami pieniężnymi, lecz karami cielesnymi. Zarządzenie królewskie z dnia 8 lutego 1743 r. (33, b, gen.).
- Zalecenie postępowania z chłopami tak, by przez zbyt ostre podejście nie doprowadzać ich do desperacji. Missive do litewskiej kamery z 10 lipca 1741 r. W sprawie samobójstwa chłopca Jakuba Issaca (33, c).
- W sprawie chłopów przedstawiających swe skargi do Konsystorza. Zarządzenie z 1738 r. (40, b, 4, gen.).
- Pociągnięcia w sprawie lepszej organizacji gospodarki chłopów królewskich (*Amts-Bauern*) (4, m).
- Chłopom zasądzonym na twierdzą, domy karne, domy pracy przymusowej i areszt nie wolno zamieniać kary na grzywnę. Zarządzenie z 1747 r. (59, a).
- Chłopów zwolnionych z wojska, dzielnica, z której pochodzą ma obsadzać na włókach chłopskich. Zarządzenie z 1748 r. (83, n).
- Czeladź oraz parobcy chłopscy otrzymują do swego gotówkowego uposażenia również ziemię do zasiewów. Zarządzenie z 1750 r. Akta w sprawie ustawy o czeladzi (110, h).
- Zakaz przekazywania gospodarstw chłopskich żołnierzom służby czynnej. Przekazanie gospodarstwa przez rodziców może nastąpić dopiero po zwolnieniu ze służby wojskowej. Podobnie w razie ożenku. Reskrypt z 3 grudnia 1748 r. (83, n).

²⁰² Były to wnioski chłopskie bezpośrednio podlegające księciu pruskiemu, *Etats Ministerium* czy królowi pruskiemu.

²⁰³ Chłopów dzielono na poddanych (*Leibeigene*), przypisanych (*Hörige*) oraz wolnych (*Freisassen*). Instytucja poddanych chłopów (osobiste zależności) regulowała stosunki między poddanymi chłopami a panami poprzez tzw. księgi poddanych (*Eigenbücher*). Instytucja chłopów przypisanych (*Hörige, Leute, Lazzi, Lati, Läti, Lassen*) opierała się o ziemię pozostawioną chłopu, której chłopci byli przynależnymi (*glebae adscripti, homines pertinentes*, a jeśli ziemia należała do fiskusa czy kościoła — *homines fiscalini, homines ecclesiastici*). Stosunek między przypisanymi a panem określano jako *mundium* (*Schutz-*

- W sprawie zagospodarowania pustych dziedzictw chłopskich (4, t).
- Ordynacja chłopska (*Bauer-Ordnung*) (4, c).
- Zakaz zrzeczenia się chłopów oraz stawiania oporu przez chłopów straży granicznej. Chłopi przynoszą z Warmii w wielkich ilościach tytoń oraz sól i przeciwstawiają się wizytacjom urzędników celnych oraz urzędowych czynszowców soli (33, g, gen.).
- W sprawie komorników (*Eigen-Kätbner*) w Eisenberg, którzy podają się za chłopów i odmawiają uiszczania rocznej dziesięciny na rzecz kościoła w wysokości 21 talarów (41, a).
- Zakaz likwidowania, wchłaniania czy przekształcania na folwarki gospodarstw chłopskich przez szlachtę i innych wasali, posiadających wsie, dobra chłopskie i inne allodialne gospodarstwa (*Lossathen*)²⁰⁴. Edykt z 12 sierpnia 1749 r. (4, u, gen.).
- W sprawie kar na przywódców (*Aufwiegler*)²⁰⁵, podburzających chłopów (*des Auritt — und Wieszeickschen Creyses*) (33, g).
- Deklaracja (*Declaration*) w sprawie form dziedziczenia gospodarstw chłopskich w urzędach dominialnych (*Domainen Aemtern*). Edykt z 25 marca 1790 r. (4, u, gen.).
- Publicandum w sprawie pokątnego sprzedawania czy zamieniania chłopskiej czy innej rolniczej własności w Prusach w 1796 r. Zakaz nielegalnego przejmowania własności chłopskiej (23, b).
- Ostrzeżenie i ustalenie kar dla chłopów szarwarkowych (*Scharwerks Bauern*) w Prusach Wschodnich i na Litwie Pruskiej, którzy samowolnie uchylają się od dotychczasowych służb i powinności oraz przypisują sobie prawa, dotychczas nie posiadane. Rok 1799 (4, c, gen.).

B a u m — drzewostan.

- W sprawie sadzenia drzew (54, a).
- W obrębie (wewnątrz i na zewnątrz) bramy portowej (*Bäume*) nie wolno przyjmować na statki żadnych podejrzanych ludzi²⁰⁶. (83, g, 2).
- W sprawie sadzenia drzew morwowych, dla popierania hodowli jedwabników. Edykt z 12 listopada 1742 r. (54, a).
- Obowiązek nauczania się przez nauczycieli szczerzenia i oczkowania drzew (4, o).

verhältniss). Instytucja wolnych chłopów opierała się na zwolnieniu od służb i czynszów (*Allodium = bona acquisita*), jako własność dziedziczna (*Erbgüter, Familienfide i comisse, bona aviatica*).

²⁰⁴ *Lossathen Höfe = Lose = Allod =* całkowicie własne gospodarstwo, każda nie ujęta w system feudalny rzecz (*Freigut*) oraz dziedziczna. Dzieliły się te gospodarstwa na: a) *bona acquisita (Eigengüter, Errungenschaftsgüter)*, które można było nabywać i sprzedawać samodzielnie bez względu na węzły rodzinne; b) *bona aviatica*, dobra, które wprawdzie nie podlegały systemowi nadzrodnej własności lennei, jednakże ich własność była ograniczona postanowieniami rodzinnymi (np. dla utrzymania znaczenia rodziny nie wolno było ich sprzedawać, czy dziedziczenie tylko po mieczu). Zob. Brand, *De nature bonorum avitorum*, Marburg 1781. Po 1772 r. na Warmii wszystkie lenna były allodyfikowane.

²⁰⁵ Chodzi o teoretyczne ustalenie różnicy między *Aufruhr*, *Auflauf*, *Aufstand* i *Tumult*. *Aufruhr* uznawane jest za nieposłuszeństwo. Dalej stosowano zróżnicowanie w karaniu biorących udział w *Aufruhr* a podburzających do demonstracji (*Aufruhrstifter = Aufwiegler*).

²⁰⁶ Pod pojęciem *Baum* rozumie się również urządzenie zamykające port. Zrobione ono jest z 4—6 belek związanych w tratwę. Na jednym końcu tratwa ta jest uwiązana na stałe do mola, a na drugim końcu luźno przy-mocowana, tak że można przepuszczać statki.

— Przechodzących przez litewską barierę celną (*litthauischen Baum*) straż nie powinna zatrzymywać. Tym sposobem nie utrudnia się dowozu naturaliów i towarów do Prus (89, b, 2).

— Remont zniszczonych chłodni (*Duc d'Alben = Eiss Küsten*) przy hollenderskiej barierze celnej w porcie królewieckim (*Holländische Baum*)²⁰⁷. (89, b, 2).

— Budowa nowej bariery celnej (*Zoll Baums*), jak i dróg spławu drewna dla flisaków (*Floss-Fahre*) oraz 4 zapor lodowych (*Eiss-Blöcke*) przy basenie fryderycjańskim (*Friedriechs — Graben*) (134, d).

— Przepis dotyczący sadzenia drzew owocowych. Żadna para małżeńska nie może otrzymać ślubu przed uzyskaniem od władz zwierzchnich zaświadczenia, że pan młody — obojętnie czy wdowiec czy kawaler — zasadził 6 młodych drzew owocowych w swoim ogrodzie czy w innym miejscu dowolnie wybranym (54, a).

— W sprawie sadzenia krzewów wzdłuż dróg wiejskich w powiecie pokarmińskim. Rok 1791 (54, a).

— Akcja profesora Meyer'a ze Szczecina w sprawie organizowania szkółek drzewnych. Rok 1792 (54, a).

B a u m s c h l i e s s e r — odźwierny portowy.

— Funkcje odźwiernego portowego dotyczące zamykania bram portowych dla przeszkodzenia nieprawemu wypływanu rybaków na łowiska z portów w Labiawie i Tapiawie (*Exactio*) (134, b).

— Skargi rybaków labiawskich na tapiawskiego odźwiernego portowego (134, a, 2).

— Przepisy o zachowaniu się pasażerów wobec odźwiernego portowego (89, b).

B a u m w o l l e — bawełna.

— Ograniczenia prawa pierwszeństwa (*Separationsrecht*)²⁰⁸, prawa windykacyjnego (*Vindicationsrecht*)²⁰⁹ oraz prawa większej części (*Vorzugsrecht*)²¹⁰ w sprawach manufaktur, rafinerii cukru, syropiarni, fabryk wyrobów miedzianych, żelaznych, blaszanych oraz metalowych, upraw lnu, manufaktur lnianych, jedwabniczych, bawełnianych oraz wełnianych. Ustalenia prawne dotyczące tych dziedzin przemysłu Prus Książęcych (61, h, gen.).

B e a m t e — urzędnicy.

— Urzędnicy odmawiający złożenia przysięgi²¹¹ mają być aresztowani. Nazwiska ich podane do wiadomości Kameron Wojskowo-Skarbowej. Zarządzenie z dnia 14 stycznia 1713 r. (4, a) oraz (6, a).

²⁰⁷ Lodownie od nazwy miejscowości Alben (Planina), posiadającej (w górach Ilirii) pieczary lodowe.

²⁰⁸ *Separationsrecht* = prawo pierwszeństwa dla niektórych wierzycieli w regulowaniu wierzytelności w razie upadłości dłużnika. Wierzytelności te muszą być regulowane w pierwszej kolejności przed innymi wierzytelnościami (tzw. *Vindicanten*, majątek żony, dziedzic).

²⁰⁹ *Jus vindicandi* — to część prawa własnościowego, upoważniającego właścicieli do prawa pierwszeństwa kupna.

²¹⁰ Prawo upoważniające do posiadania większej części (ilości) względnie lepszej części z ogólnej własności.

²¹¹ Odmowa przysięgi (*Renitence = recusantes*), dotyczyła urzędników, którzy odmówili przysięgi religijnej. Chodzi tu o ruch pietystyczny.

- Umowy o pracę urzędników oraz przyznawane im deputaty, związane z urzędem (6, a).
- Postępowanie przy wykryciu nadużyć urzędników (4, a).
- Urzędnicy zobowiązani są do utrzymywania mieszkań swych w zamkach i pomieszczeniach służbowych (4, j).
- Przepisy dotyczące postępowania egzekucyjnego w stosunku do urzędników i dzierżawców zaskarżonych z powodu ich prywatnych długów. Reskrypt z 15 grudnia 1739 r. Zob. *Acta wegen Administrirung der Justitz in den Aemtern* (4, c).
- Przepisy w sprawie przyznaczonych kierownikom komornictw (*Amtleuten*) oraz ich urzędnikom tytułów i predykatów (15, b).
- Majątki szlacheckie sprzedawać powinno się szlachcicom, a nie urzędnikom (88, d).
- W sprawie obecności urzędnika przy odbieraniu rachunków kościelnych (41, a).
- Obie kamery wojenno-skarbowe są zobowiązane rządowi pruskiemu do udzielania wiadomości o angażowaniu nowych urzędników i dzierżawców generalnych (4, b).
- Procesy odbywają się w urzędach dominialnych tylko w tym wypadku, gdy przedmiot rozprawy dotyczy nie urzędników, lecz ogólnie biorąc całego fiskusa. Reskrypt z 15 listopada 1752 r. (59, a).
- Duchowni i urzędnicy zobowiązani są do zbierania wiadomości przydających się do sporządzania tabel historycznych (21, b).
- Procesy w urzędach dominialnych muszą odbywać się w obecności przedstawiciela Urzędu Ekonomicznego (*Oeconomisches Amt*) oraz w obecności przedstawiciela fiskusa. Reskrypt Sądu Nadwornego z dnia 8 lipca 1748 r. w sprawie spadkobierców v. Groebena, *Acta wegen Domainen Amt Kalthoff und einer Wiese der Lautschen Palire* (102, d).
- W sprawie osobistych dziesięcin kościelnych czeladzi urzędników. Zob. *Acta wegen des von den Amts Gärtnern, Hirten, Gesinde zu Fischhausen und im Vorwerk Kobbelbude der Fischausenschen Kirche verweigerten Decem* (35, e).
- Urzędnicy komornictwa Oleckiego odmawiają uiszczenia dziesięcin na rzecz kościoła w Margrabowie. Odmawiają również uiszczenia dziesięcin za swoją czeladź (41, a).
- Stanowisko i ranga urzędników przed powiatowymi poborcami podatkowymi (15, a).
- Kasy biednych (*Armen — Cassen*) prowadzić mają duchowni oraz przewodniczący rad kościelnych, a nie urzędnicy. Reskrypt z 27 marca 1775 r. Zob. *Acta der Gawaitischen Kirchen Rechnungs Actis*.
- Zakaz prowadzenia budowy szkół i kościołów przez urzędników. Podobnie zakaz prowadzenia remontów i nadzoru budowlanego (41, a).
- Ustalenia wysokości opłat na rzecz budowy kościołów przez urzędników i ich rodziny, domowników oraz czeladź. Akta w sprawie kościoła w Gąbinie (56, e, 4).
- W sprawie budowy i dobudowy chóru w kościele ostródzkim przez radcę komorniczego Loeffke, inspektora solnego v. Schorlemmera oraz leśniczego Kemnitza (106, e).
- Regulamin ściągania dochodów sądowych (*Fructus Jurisdictionis*) wydzierżawionych urzędnikom. Sprawy karania poddanych. Reskrypt z 25 sierpnia 1728 r. (4, c).
- Inspektorzy jako komisarze konsystorza prowadzą i przewodniczą w zebraniach urzędników lokalnych (39, a).

— W sprawie ustalenia ławek dla urzędników w kościołach. Wydzierżawianie ławek kościelnych (41, a).

— Zakaz kupowania polskich starostw przez pruskich urzędników i poddanych (111, d, gen).

— Obowiązek udziału urzędników dominialnych przy odbieraniu rocznych dziesięcin kościelnych i szkolnych za rok 1803 (41, a, gen.).

Becher — bednarz.

— Cech bednarski²¹² w Królewcu, W sprawie wolności jarmarków bednarskich w Królewcu i Zintach (74, d).

Beckschen — rodzina Beck.

— W sprawie majątku książąt Holstein-Beck oraz baronowej von Ledebuhr z księstwa Minden (28, m).

Bediente²¹³ — pracownicy, służba.

— Regulamin ustalający, które sprawy spadkowe po śmierci pracowników wojskowych (majątku, długów) przejdą do sądów wojskowych, a które do sądów cywilnych. Reskrypt z 30 listopada 1772 r. (83, a).

— W sprawie egzaminów dla tych wszystkich, którzy chcą uzyskać pracę w urzędach finansowych i kameralnych. W sprawie nauk kameralistycznych i finansowych na Uniwersytecie Królewieckim. Reskrypt z 19 marca 1770 r. Zob. *Actis wegen fleissigen Lesens der Collegiën auf hiesigen Universität und wegen des Numeri der Studiosorum* (139, b).

— W sprawie kar na urzędników i pracowników świeckich jak i duchownych. Rozpoznanie sprawy przeciwko pracownikom sądowym i skierowanie ich do Departamentu Sprawiedliwości. Sprawy urzędników kościelnych skierowywane są do Departamentu Wyznaniowego. Zob. reskrypt z 12 stycznia 1771 r.: *Actis wegen Confirmation der Sententien in Criminal Sachen ingleichen wegen Aggratiation²¹⁴ der Delinquenten* (33, a).

— Pracownicy celni i akcyzowi nie podlegają opodatkowaniu na rzecz spłat długów wojennych miasta Królewca, powstałych za czasów okupacji rosyjskiej (83, e, vol. II).

— Pracownicy akcyzowi w Miłomłynie odmawiają płacenia dziesięcin kościelnych (96, e, 3).

²¹² Cech znacznie szerszy od typowych cechów bednarskich, bo obejmujący rzemieślników wykonujących różne naczynia (przede wszystkim do picia) z różnego materiału (metali, drewna, rogów). Do picia wyrabiano kubki szklane, nazywane kieliszkami (*Trinkgläser*); kubki u dołu zaokrąglone nazywano Tummler'ami, wielkie — Pokale'ami. Dalej pod pojęciem *Becher* rozumiano również naczynia do wody pitnej (*Trinkgefässe* i *Krater*).

²¹³ Pod pojęciem *Bediente* określano w ogólności tych wszystkich, którzy umową pisemną lub ustną dzierżawy (*locatio, conductio operarum*) zobowiązani byli do spełniania jakichś powinności i służb. Różnili się oni od niewolników (*servi*) czy przypisanych do ziemi (*Leibeigenen* = *glebae adscripti*) tym, że wszelkiego rodzaju służebnicy (*Bediente*) posiadali pełną wolność osobistą. W szerokim pojęciu w XVII—XIX w. jako *Bediente* ujmowano wszystkich podejmujących i realizujących jakieś zamysły (*Handlungsdiener*) oraz urzędników państwowych (*Staatsdiener*). W wąskim ujęciu ujmowano tym pojęciem służących, przede wszystkim lokajów. Do historii rozwoju stanu urzędniczego sprawa *Bediente* jest jednym z ważniejszych przyczynków.

²¹⁴ *Aggratiation* związane jest z prawem ulaskawiania *aggratiandi jus* = *Begnadigungsrecht*).

— Formy przyjmowania pracowników szkolnych i kościelnych, opłacanych z kas dominialnych (15, b).

— Inwalidzi wojskowi pracujący w zawodach cywilnych muszą być ewidencjonowani (15, a).

— Etats Ministerium zobowiązane jest do przedstawienia pełnego budżetu osobowego na wydatki związane z uposażeniem urzędników i pracowników (15, b; gen.).

— Budżet wydatków osobowych na lata 1797/1798 (15, a, gen).

— Zwolnienie pracowników od kwaterunku wojskowego (75, b).

— Deputat drzewny dla pracowników (54, d).

— Pracownicy muszą uzyskać zatwierdzenie swych stopni służbowych przez rząd Księstwa (15, b).

— Urzędnicy i pracownicy nie mogą podejmować się obrony i konsultacji w sprawach prywatnych (32, a).

— Urzędnicy mają w *collegiis locum secundum tempus receptionis habere*, bez reflektowania na inne stanowiska. Zob. *Acta wegen des Ranges des Assessoren bey consistoriis* (40, b, 1).

— Nie wolno zwalniać z pracy urzędników bez powodów (75, f).

— Urzędnicy mogą, ale nie muszą uczęszczać do swego kościoła rezydencjonalnego²¹⁵. (15, a).

— Urzędnicy nie mogą żyrować pożyczek innym (61, h, 1).

— Sprawy dochodów urzędników (11, a).

— Przyjazdy urzędników do Królewca muszą być poprzednio awizowane w Kameronie Wojenno-Skarbowej w Królewcu. Reskrypt Kamery z 22 kwietnia 1724 r. (59, a).

— Zwolnionych ze służby żołnierzy należy zatrudniać w urzędach i kolegiach jako niższy personel pomocniczy (*Unter — Bediente*), jako pomocnicy kancelaryjni, posłańcy czy woźni. Reskrypt i reces królewski z 30 kwietnia 1740 r. (15, a).

— Na zwolnione stanowiska w urzędach należy przedstawić 3—4 kandydatów pochodzących z Prus Książęcych (prawo indygenatu). Reskrypt z 9 lipca 1740 r. *Acta wegen Vorschlagung der Bedienungen* (15, a).

— Dla przyspieszenia nominacji na stanowiska, w szczególności na stanowiska duchownych, wszystkie reskrypty i nominacje z Berlina należy przesać na ręce radcy Distela (rok 1742). *Acta wegen Besetzung der Prediger Stelle in Preussen* (39, a).

— Zakaz opuszczania Prus Książęcych przez królewskich urzędników i wasali pruskich jak i ich synów bez specjalnego zezwolenia króla (*Special Permission*) (110, g).

— W sprawie dodatków uposażeniowych urzędników (*servis Reste*) Reskrypt z 10 stycznia 1745 r. (75, b).

— Zakaz wyznaczania następców (*Anwartungen und Adjunctiones*) na urzędy. Reskrypt z 20 lipca 1745 r. (15, a).

— Nakaz, by ci, którzy zamierzają objąć stanowiska w administracji sądowej czy w adwokaturze, studiowali na miejscowych i krajowych uniwersytetach. Reskrypt i edykt z 16 września 1723 r. (3, a).

— Sprawa zakazu spłacania długów z uposażeń urzędniczych. *Acta in Sache Hoffgerichts Rathes v. Eppingen ctr. Hoffgerichts Rath Boltz in pto debiti* (61, d).

²¹⁵ *Residentia* oznaczała obowiązek i prawo przebywania na terytorium swego urzędu i terenie jego właściwości.

— Edykt w sprawie przyjmowania funkcji prezydenta, rady i innych stanowisk w wymiarze sprawiedliwości. Edykt z 9 grudnia 1737 r. (59, c).

— Nakaz zatrudniania w urzędach na niższych stanowiskach inwalidów wojskowych. Reskrypt z 12 marca 1747 r. (15, a).

— W sprawie dziesięcin kościelnych uiszczanych przez urzędników królewskich (31, ee).

— Składki urzędników królewskich na rzecz Kasy Generalnej dla Biednych (43, a).

— Wykaz wolnych etatów osobowych w kolegiach urzędowych Prus Książęcych (15, b, gen.).

— Zwolnienie od opłat pogrzebowych urzędników komorniczych kolegiów sądowych (4, b).

— Zasady zatwierdzania urzędników, którzy objęli stanowiska w okresie okupacji rosyjskiej Prus Książęcych (15, b).

— Zasady zaopatrzenia inwalidów wojskowych i przydzielenia im stanowisk cywilnych (15, b).

— Nadużycia służby i parobków oficerskich rozpatrywane są przez sądy cywilne (63, c, d).

— Zatwierdzanie mianowań urzędników szkolnych i kościelnych w miastach Prus Książęcych (42, b).

— Wolne etaty osobowe w urzędach zgłaszać rządowi pruskiemu. Zob. Acta der Seelosen Stelle in Pillau (109, l).

— Sprawy związane z wypłatami uposażenia dla urzędników po opuszczeniu Prus przez władze rosyjskie (15, b, gen.).

— Sprawa udziału urzędników, pracowników i mieszkańców jurydyków na terenie Królewca w służbach (strażach) nocnych (75, f).

— Majątek urzędników może być zagwarantowany wpisami do ksiąg hipotecznych (61, h).

Beerbung — spadkobranie.

— W sprawie spadkobrania majątku osób, korzystających w pomocy jakichkolwiek fundacji (*püis corporibus*) oraz z kas biednych (43, b).

— Deklaracja w sprawie odziedziczenia gospodarstw chłopskich na terenie urzędów dominalnych. Deklaracja z 25 marca 1790 r. (4, u, gen.).

Beförderung — awansowanie.

— Studiujący na uniwersytetach obcych nie mogą się spodziewać jakichkolwiek awansów. Edykt z 14 października 1749 r. (139, a).

— Zasady mianowania żołnierzy inwalidów na kierowników szkół wiejskich (42, a).

— Wykazy duchownych i nauczycieli, którzy w roku 1740 mieli otrzymać awanse (39, a).

Befreyung — zwolnienie.

— Zwolnienie włók kościelnych od świadczeń na rzecz budowy twierdzy grudziądzkiej (96, d, r).

— Zwolnienie ziemi uprawianej przez wdowy po duchownych od świadczeń na rzecz budowy twierdzy grudziądzkiej (34, d, g).

Beglaubigung — uwierzytelnienie.

— Sprawa uwierzytelniania przez rabina czy innego urzędnika zgodności i ważności formalnej testamentów, umów dziedzicznych, umów małżeńskich i innych aktów prawnych sporządzonych przez Żydów (38, d, 4).

B e g n a d i g u n g — ułaskawienie.

— Sprawy ułaskawień i ich rodzaje przyznane do kompetencji Kamerze Wojenno-Skarbowej w Królewcu. Relacja z 7 lipca 1710 r. (121, s).

B e g r ä b n i s — pogrzeby.

— W sprawie udzielenia zezwoleń na grzebanie zmarłych w pobliżu leśniczówek (126, d, m).

— Zakaz grzebania zmarłych w kościele w Szakach (126, d, s).

— Zezwolenia na grzebanie zmarłych w kościołach (17, d, h).

— Zezwolenia na grzebanie zmarłych na dziedzińcach (cmentarzach) kościelnych (17, d, 1).

— Elisa Jenkówna daruje kościołowi w Miłkach obrus na ołtarz wzamian za przyszłe jej pogrzebanie w kościele (92, d, m).

— Diakon Leński z Mrągowa grzebie zmarłego syna w głównej nawie kościoła w Mrągowie (130, ee).

— Zakaz pokątnego grzebania zmarłych na terenie kościołów bez uzyskania zezwolenia od duchownego²¹⁶. (41, a).

— W sprawie udziału duchownego świeckiego w pogrzebach żołnierzy mimo obecności kapelana wojskowego (13, b, gen.).

— W sprawie urządzania grobowców dziedzicznych na terenie kościelnym (102, d, 2, p).

— Diakon Corsepis z Pasymia urządza dla swego poprzednika specjalny grobowiec (104, e, 2).

— W sprawie pogrzebów huzarów (żołnierzy) na terenie Dąbrówna oraz zwolnienie od opłat za grzebanie zwłok żołnierskich (70, e).

— Cech kupców królewieckich urządza osobny cmentarz dla zmarłych członków cechu (77, c, j).

— Von der Goltz buduje dla swej rodziny grobowiec w podziemiach kościoła pasymskiego (104, e, 2).

— Grzebanie zmarłych w podziemiach kościoła w Królewcu (107, b).

— Pastor Skrodzki z Szymbarku grzebie ciało zmarłego kalwińskiego duchownego Gebhardta (128, d, s).

— Utrzymanie zwyczaju udzielania darmowego pogrzebu dla zmarłych dzieci, które nie przeżyły trzech tygodni (137, e, 3).

— Ustalenie honorowego, ale cichego pogrzebu dla studenta Schwarka, który popełnił samobójstwo (rok 1794) (33, c).

— Zakaz wczesnego grzebania zmarłych, co do których zachodzi podejrzenie popadnięcia w sen letargiczny (107, a, gen).

— Ustalenie zasad urządzania pogrzebów w godzinach rannych z udziałem orkiestr kobiecych według mody nowo przyjętej (rok 1794) (70, e).

²¹⁶ Prawo grzebania (*Begräbnis — Recht*) posiadał Kościół pod nadzorem państwa. Prawo grzebania w samym kościele przysługiwało w myśl prawa kanonicznego tylko patronowi kościoła.

— Normatywy ustalające wysokość opłat kościelnych za chrzty, śluby i pogrzeby (tzw. *Jurium stolae*)²¹⁷ od katolików, którzy np. zmarli na terenie gminy luteranckiej (38, a).

— Zakaz grzebania w obrębie miasta Królewca. Cmentarze zakładać miano poza murami miejskimi (70, c, gen).

— Organizacja cmentarza we wsi Przeźdźdiany w 1801 r. (100, c).

— W sprawie chrztów i pogrzebów dzieci z mieszanym wyznaniowo małżeństw. Zob. *Acta wegen des bey dem Uebergange der Jugend von einer Religion zur anderen vorgeschriebenes anni directionis 1775 Jahres* (37, b, 2).

— W sprawie pogrzebów zmarłych w wielkim szpitalu królewieckim (73, 1).

— W pogrzebach luteran przed ich zwłokami nie wolno nieść żadnego krzyża (37, a).

— Zakaz strojenia i obijania trumien zmarłych obywateli miasta Królewca (70, e).

— Ordynacja w sprawie urządzania nadmiernie luksusowych chrztów, ślubów i pogrzebów. Reskrypt z 29 maja 1685 r. (37, b).

— Organizowanie pogrzebów kalwinów i Żydów na cmentarzach wyznania luteranckiego (51, ee) oraz (38, d, 4).

— W sprawie akcji duszpasterskiej duchownego katolickiego na terenie Księstwa Serejskiego (chrzty, śluby, pogrzeby) (131, e).

— Ustalenie taryf kosztów pogrzebów. Edykt z 24 stycznia 1747 r. (110, d).

— W sprawie pogrzebów katolików na terenie kapitanatu Rybaki (28, a).

— Nauczyciele wiejscy i ich rodzina mają prawo do bezpłatnego pogrzebu (42, b).

— W sprawie pogrzebów zmarłych wyznania greckiego (38, d).

— Uroczyste pogrzeby miejscowego królewieckiego duchowieństwa rzymsko-katolickiego (72, g).

— Regulacja w sprawie chrztów, ślubów, zapowiedzi, pogrzebów oraz opieki nad biednymi między gminami niemiecko-luteranckimi a gminami francuskimi. Regulatyw z 10 lipca 1775 r. (40, b, 4, gen).

— W sprawie pogrzebów protestantów i nałożonych na nich opłat szkolnych na terenie katolickiej gminy w Barczewie w 1791 r. (31, w, 2).

— Zakaz pogrzebów z otwartymi trumnami, roku 1793 (138, e, 2).

— Przywilej bezpłatnych pogrzebów dla profesorów Uniwersytetu Królewieckiego (139, a).

— Nakaz przeniesienia wszystkich cmentarzy poza mury miast i miasteczek (107, e).

Beichte — spowiedź

— Spory o formy spowiedzi między duchownym kościoła staromiejskiego w Królewcu a diakonem (77, b).

— Spór między dr. Lysusem i dr. Wegenerem o formy spowiedzi²¹⁸. Relacja z 8 czerwca 1705 r. dotyczące Colleg. Friedr. (73, 4).

— Organizacja spowiedzi w kościołach Prus Książących (37, b, 3).

²¹⁷ *Jurium stolae* to czynności duchowieństwa wykonywane z użyciem stuły. Związane z tym były różne opłaty (*Stolgebühren*) np. za chrzty, śluby i inne.

²¹⁸ Forma spowiedzi była jedną z zasadniczych zewnętrznych cech różniących poszczególne wyznania. Kościół luterancki uznawał spowiedź prywatną. Spór pietysty Lysiusa z Wegenerem dotyczył ustosunkowania się wobec programu wysuniętego przez J. E. Schadego (1695—1697), odrzucającego w ogóle instytucję spowiedzi. W wyniku tego sporu ukazało się w Brandenburgii

— W sprawie miejscowego, królewiecko-polskiego duchownego i jego uprawnień do udzielania ślubów spowiadających się w jego domach (*Beicht-Kinder*)²¹⁹ (13, b).

— Organizacja przedpołudniowych spowiedzi (*Früh-Beichten*) w roku 1743 (37, b, 2).

— W małych miasteczkach duchowni mają swych parafian złożonych chorobą odwiedzać w domach i wyspowiadać (37, b, 2).

— Wprowadzenie spowiedzi ogólnej (*allgemeine Beichte*) w kościele w Kętrzynie (120, e), w Rednau²²⁰ (34, d, m), w Królewcu (137, e), we Frydlandzie (18, se, 3), Labiawie (102, e, 4), Tapiawie (137, ee), Welawie (137, e, 3).

— Ustalenie tygodniowych dni modłów i spowiedzi oraz wprowadzenie do kościołów w tych dniach kolekty pieniężnej. Zob. *Acta wegen Einschränkung der Feyer und Busstage verminderten Einnahme an Klagsäckel Geldern* (77, a).

— Wprowadzenie ogólnej spowiedzi w kościele w Rybakach (35, e).

Bestallung — nominacja

— Zasady przeprowadzania nominacji na stanowiska i urzędy (15, a).

— Nominacje pracowników skarbowych (32, a).

— Nominacje urzędników zastrzeżone dla Kamery Wojenno-Skarbowej w Królewcu (121, f).

— Reskrypty nominacyjne należy przysyłać rządowi królewskiemu w Berlinie (102, 1, b).

— Nowe nominacje i uposażenia nie mogą być ustalone bez zgody rządu krajowego (*Landes Heerschaft*). Zob. *Landtags Acta* z 25 lipca 1623 r.

— W sprawie przyspieszenia nominacji na stanowiska kościelne przez radcę Diestela (39, a).

— W sprawie wpisywania do hipoteki nominacji i wysokości kaucji od królewskich rendantów, zarządców kameratów miejskich oraz administratorów kościelnych szpitali i innych fundacji (61, h).

— Nominacje na stanowiska kościelne i szkolne muszą być uzgadniane z Kamerą Wojenną-Skarbową, o ile uposażenia tych urzędników są pokrywane z kas dominialnych (*Domainen-Cassen*) (15, b).

Bestrafung — ukaranie

— Zasady postępowania przy karaniu urzędników i pracowników świeckich, kościelnych, skarbowych i sądowych. Rekryst z 12 stycznia 1771 r. (33, a).

---

zarządzenie, pozwalające na indywidualne decyzje, czy chce przed przyjęciem sakramentów komunii św. wyspowiadać się. Jedynym zobowiązaniem było zameldowanie się u duchownego.

²¹⁹ Chodzi tu o luteranckiego polskiego duchownego z jednego kościoła polskiego w Królewcu. Instytucja spowiadających się (*Beicht-Kinder*) i spowiednika (*Beicht-Vater*) ustalała obowiązek spowiadania się u duchownych z przynależnej parafii. Możliwość spowiedzi u innego duchownego wymagała zgody zwierzchnich władz kościelnych (to instytucja tzw. *Demissoriale*). Polski duchowny uzyskał generalne zezwolenie na udzielanie ślubów w domu w określonych wypadkach (np. w czasie choroby, daleko posuniętej ciąży, jako przywilej wyższych stanów).

²²⁰ W połowie XVIII wieku wprowadzono tzw. wspólną spowiedź. Choć w wielu miejscowościach utrzymywała się spowiedź prywatna (*Privat-Beichte*) nie mniej spowiedź publiczna była dość częstym zwyczajem. Wprowadzając urzędowo spowiedź wspólną sięgnięto do zwyczajów niektórych państw luteranckich (Szwecji i Danii), które już od 1594 r. wprowadziły spowiedź ogólną (wspólną) z udziałem duchownego.

— Zasady karania marynarzy rzecznych (*Schiff-Knechte*)²²¹, którzy popełnili jakąś kradzież na statkach. Patent z 3 września 1739 r. (127, c).

— Ustalenia wymiaru kar dla tych, którzy zranili się sami (*Verstimmelung*), by uchylić się od służby wojskowej (83, c, gen.).

— Kary za niewykonywanie i nieposłuszeństwo wobec zarządzeń królewskich. Zob. *Missive an die Königsbergsche Cammer vom 30 XII 1766. Acta wegen genauer Observirung der Edicte und Verordnungen auch Anzeigung der Contravenienten* (22, a).

— Ustalenie kar na popełniających nadużycia w kasach miast Prus Książęcych i innych instytucji (4, r).

— Służbę, poddanych i ich dzieci za przekroczenie nie wolno oddawać pod sądy wojskowe, a tylko pod sądy cywilne (59, a, gen.).

— W sprawie kar na poddanych przeciwstawiających się swym zwierzchnim panom (4, n, gen.) oraz (33, a).

— Kary na podburzających do buntu chłopskiego. *Wegen Bestrafung der Aufwiegler der unruhigen Bauern* (33, g).

— W sprawie karania urzędników wymiaru sprawiedliwości (59, a).

— W sprawie kar na organizujących niepotrzebne skargi (*Querulanten*)²²², na złośliwych doradców (*Consulentem*)²²³ oraz na piszących ulotki (*Schriftsteller*)²²⁴ (59, a).

— W sprawie stosowania kar wobec poddanych przez osoby dzierżwiąjące tzw. *fructus jurisdictionis* (dochody sądowe). Regulamin z 28 sierpnia 1728 r. (4, c).

B e s u c h e — odwiedziny

— Zasady przeprowadzania odwiedzin ewangelickich duchownych u chorych ewangelickiego wyznania, zamieszkujących w katolickich miastach Prus Zachodnich (64, e).

B e t t a g — dzień modłów

— Ustalenie dnia modłów (*Bettag und Busstag*)²²⁵ z powodu ogólnego pomoru bydła (37, d).

— Zarządzenie dnia modłów z powodu wielkiego pożaru Królewca 11 i 12 listopada 1764 r.²²⁶ (37, d).

— Zakaz dzwonienia w kościołach z okazji różnych wydarzeń, by nie mylić z dzwonieniem na wypadek pożaru. Rok 1804 (70, e).

²²¹ W Prusiech Książęcych rozróżniano chłopców okrętowych (*Schiffsjunge*), którzy uczyli się na statkach i okrętach morskich na marynarzy, od „parobków okrętowych” (*Schiffsknechte*), których uznawano za marynarzy statków rzecznych.

²²² Querulant = składający skargi bez ważnego powodu.

²²³ Consulant = pokątny doradca.

²²⁴ *Schriftsteller* = piszący skargi, które dochodzą do publicznej wiadomości.

²²⁵ *Bettag* = *Busstag* znany był w świecie chrześcijańskim jako specjalny dzień modłów, mający zwrócić uwagę wiernych na specjalne sprawy. Protestanci początkowo byli zdecydowanie przeciwni organizowaniu dni modłów (np. *Bugenhagen*). Dopiero z okazji wojen tureckich w 1664 r. ustalono 2 dni modłów w ciągu każdego roku. Za czasów Fryderyka Wielkiego w Prusach ustalono 4 dni modłów w ciągu roku.

²²⁶ Był to pierwszy wielki pożar miasta Królewca. Następne pożary miały miejsce w latach: 1764, 1768, 1775, 1811.

— W czasie kwartalnych dni modłów musi być odczytywana konstytucja z 28 grudnia 1701 r. o obowiązku świętowania niedziel. Za łamanie wolnego dnia pracy, jakim są niedziele i święta, ustalone są wysokie kary pieniężne. Rok 1717 (73, c).

— Katolicy są zobowiązani również do odprawiania dni modłów (72, g).

— Duchowni nie powinni żądać od parafian odprawiających dni modłów żadnych opłat. Edykt z 15 stycznia 1739 r. (39, b).

— Katolicy zobowiązani są do zarejestrowania u władz Księstwa swych dni modłów oraz dni misji kościelnych (38, a).

— W sprawie zniesienia publicznych kościelnych dni modłów (41, e, 2).

— Ograniczenie kościelnych dni świątecznych i dni modłów. Spowodowało to obniżenie się dochodów kościoła. Trudna sytuacja kościołów w Królewcu, która pogłębiona została przez podrożenie drewna opałowego (77, a).

— Zniesienie dni modłów. Edykt z 28 stycznia 1773 r. Zob. *Acta wegen Einschränkung der Feiertage in den Evangelisch-Reformirten und Luthertischen Kirchen* (37, d).

Beytrag — składka

— Zniesienie i zwolnienie dóbr martwej ręki od składek na budowę twierdzy grudziądzkiej (96, d, r).

— W sprawie ustalenia składki na pomoc gminy luterańskiej w Wiedniu. Chodzi o pomoc finansową w budowie kościoła i szkoły (28, w, 4).

— W sprawie zużycia i wykorzystania składek szlachty Prus Książęcych na pokrycie kosztów byłej Delegacji Rosyjskiej. Składki te posiadał radca konsystorski Doerfer. Rok 1792 (97, a).

— W sprawie przekazywania dobrowolnych składek na rzecz rannych żołnierzy oraz na rzecz żon po poległych w czasie wojny z Francją w 1793 r. (36, b).

Beytreibung — podatek

— W sprawie dziesięcin na rzecz kościołów miejskich. Zob. *Acta wegen der Decem-Reste von den Eximirten* (70, e).

Bezahlung — zapłata

— W sprawie regulowania opłat szkolnych za dzieci żołnierzy znajdujących się w wojsku i na wojnie. Zwolnienie żon żołnierzy od opłat na rzecz kościoła i szkół (41, a).

Bibel — biblia

— W sprawie wyjaśnienia profesora Langego z Halle²²⁷ znanego jako *Licht und Recht* (37, f).

— W sprawie rozdziału biblii niemieckich, polskich i litewskich na poszczególne szkoły wiejskie Księstwa (42, a).

— Zakaz rozpowszechniania tzw. biblii wertheimskich (*Wertheimsche Bibel*)²²⁸ (139, k).

Cdn.

²²⁷ Joachim Lange, profesor teologii w Halle, urodzony w 1670 roku, zmarł 1744. Jest autorem znanej gramatyki łacińskiej.

²²⁸ Rodzaje opracowań biblii są różne, w zależności od wyznań, od szczegółowych teorii teologicznych. Stąd różnego rodzaju zakazy rozpowszechniania tłumaczeń biblii. Biblia z Wertheim pochodziła z badeńskiego ośrodka religijnego, propagującego wspólne życie religijne luteran z katolikami. W tej też miejscowości był dwuwyznaniowy kościół (*Simultankirche*).